

ALEX ALSINA

DES D'UN ALTRE ANGLE:
EVOLUCIÓ DE LA K LLATINA INTERVOCÀLICA
PRECEDIDA D'UNA VOCAL ÀTONA MEDIAL
EN CATALÀ

0. És interessant de comprovar com en poc temps tres treballs d'autors diferents s'han ocupat d'un mateix punt de la fonètica històrica del català amb un esperit crític i amb un desig de replantejar-se el tractament que habitualment s'hi ha donat. En efecte, l'evolució de la /k/ (= c) llatina precedida d'una vocal àtona medial ha rebut una explicació en els estudis de fonètica històrica catalana publicats fins ara que, en l'opinió de Casanova (1984), de Duarte i Alsina (1984, pp. 172-175) i de Lamuela (1984), requeria una revisió a fons. Tot i que aquests tres treballs van ser realitzats independentment, els autors de tots tres coincideixen a considerar que l'evolució proposada en estudis anteriors per a mots com *mēdicum*, *viaticum*, *mōnācum*, etc., està en oberta contradicció amb altres fets de la llengua i que, per tant, cal cercar una explicació alternativa per a l'evolució de mots com els esmentats.

En aquest article em proposo, en primer lloc, d'analitzar a fons, com a part implicada que sóc, les raons que ens dugueren a rebutjar, a Duarte i Alsina (1984), l'explicació que fins ara ha circulat de l'aspecte en qüestió. Pel que fa a les raons de Casanova (1984) i de Lamuela (1984) per rebutjar-la, que, lògicament, són en algun punt semblants a les nostres, remeto als seus treballs. En segon lloc, exposaré breument les solucions alternatives proposades en tots tres treballs. Es tracta, en essència, però, de dues solucions, ja que la de Lamuela i la de Duarte i Alsina, tot i que els autors no van tenir coneixement mutu dels respectius treballs fins a la publicació d'aquests, coincideixen plenament en els resultats, si bé hi ha algunes diferències de detall. En tercer lloc, intentaré d'exposar els punts flacs de la proposta de Casa-

nova, que la fan, si més no, dubtosa. Finalment, apuntaré les possibles conseqüències d'estendre la proposta de Lamuela i de Duarte i Alsina més enllà de l'àmbit lingüístic del català.*

1. L'explicació habitualment donada a l'evolució de la /k/ llatina precedida de vocal àtona medial pressuposa la desaparició d'aquesta consonant un cop sonoritzada en /g/; d'aquesta manera, es produiria un grup de dues vocals la primera de les quals es consonantitzaria i acabaria palatalitzant la consonant anterior, si es tractava de /t/ o /d/, o convertint-se en una africada o fricativa palatal, si la consonant anterior era /n/.¹ Aquesta evolució es pot esquematitzar, prenent com a exemple la terminació freqüent *-tīcum* precedida de vocal, en les següents etapes:

	1	2	3	4	5	6	7
(1)	-tīcum	> 'dego	> 'dego	> 'deo	> 'dyo	> 'dye	> 'žē

Així doncs, després de la sonorització de les consonants sordes intervocàliques i «abans que es produís la síncope de les vocals internes, (...) per l'extrema debilitació de la consonant intervocàlica -c- en fi de proparoxíton, esdevingué el seu emmudiment prematur».² Es desprèn d'aquesta afirmació, i d'altres,³ que és una condició per a l'*emmudiment* de la -c- llatina que aquesta consonant segueixi la vocal posttònica interna d'un mot esdrúixol. Així, per explicar la forma de verbs com *venjar* (< vīdicāre), *jutjar* (< jūdīcare), etc., on la -c- precedeix immediatament l'accent, se sol recórrer a l'analogia amb les formes rizotòniques corresponents, que essent proparoxítones permeten la pèrdua de la consonant: *ven-*

* Agraïixo a Lola Badia, Josep Moran i Xavier Lamuela l'atenta lectura del redactat d'aquest article i els seus valuosos comentaris.

1. Vegeu, per exemple, Fouché (1924, p. 33), Moll (1952, pp. 148-149), Badia (1951, p. 236), Coromines (1973, p. 90), Gulsoy (1981, p. 25).

2. Coromines, *DECLC*, III, p. 555.

3. Per exemple, Badia (1951, p. 217) i Coromines (*DECLC*, II, p. 844).

ges (< vřndicas), *jutgen* (< jřdřcant), etc. De tota manera, aquesta condició planteja problemes en algun cas en què sembla que són més aviat les formes rizotòniques les que són analògiques (és a dir, que dins el paradigma del verb les formes accentuades al radical s'han refet a partir de les accentuades a la desinència). En efecte, aquest és el cas de *menjar* (< mandřcare), ja que, segons Coromines,⁴ «en el catalán de los siglos XIII y XIV el radical inacentuado *menj-* alterna regularmente con el rizotónico *manug-* (*menug-*)»; d'on es desprèn que és aquell radical el que es va imposar en les formes rizotòniques, ja que en aquestes, *manuc* (< mandřco), *manuges* (< mandřcas), etc., l'accent queia just abans de la -c- (> g), cosa que n'impedia l'elisió. Tanmateix, Coromines, en un altre text,⁵ contradiu això i intenta salvar la teoria de «l'emudiment prematur de la -c- en fi de proparoxíton» establint que totes les formes de *menjar* són formades a partir de *mandřcare*, forma documentada en llatí vulgar que, segons aquest autor, substituï *mandřcare*: ara sí que en les formes rizotòniques (*māndřco*, *māndřcas*, etc.), essent esdrúixoles, es pot produir l'elisió de la -c- intervocàlica. Finalment, Coromines mateix, en un text posterior,⁶ havent reconegut que l'alternança de radicals *menj-* / *menug-* segons la posició de l'accent havia estat en el català arcaic totalment sistemàtica, no té altre remei que considerar que les formes rizotòniques d'aquest verb són analògiques de les accentuades a la desinència, cosa que vol dir que la -c- va caure en formes com *manducāre* / *mandicāre*, és a dir, no pas en una posició allunyada de l'accent.

Deixant de banda el fet que aquestes explicacions tenen sovint més a veure amb la prestidigitació, com acabem de veure, que amb el raonament científic, hi ha dos arguments que ens porten a rebutjar l'explicació vigent: (a) la impossibilitat material de formular el procés d'elisió de la g (<-c-) intervocàlica de manera que s'apliqui en el grup de mots que suposadament la sofreix però no en un altre grup de mots en els quals la g es troba en un context fonològicament idèntic al d'aquells i que mantenen aquesta consonant, i (b) l'existència del procés d'elisió de les vocals àtones altres que /a/ en posició medial i final (que anome-

4. DCECH, III, p. 815.

5. Coromines (1973, pp. 89-90).

6. DECLC, V, pp. 578-579.

narem de *síncope-apòcope*, seguint Duarte i Alsina, 1984, pp. 108-116), que hauria produït resultats diferents dels reals en els mots suposadament afectats per l'elisió de la *g* intervocàlica.

(a) Hi ha un gran nombre de mots en què la *g* (< -c-), precedida d'una vocal posttònica, s'ha mantingut fins avui tot i la identitat contextual amb els mots que, segons l'explicació predominant, haurien perdut aquesta consonant: *manicūm* > *màneg*, *asparāgum* > *espàrrec*, *persicum* > *préssec*, *mentionīcam* > *mençonega*, *Dominicum* > *Domènec*, *morsicare* > *mossegar*, etc. Interessa remarcar especialment els casos en què s'ha mantingut aquesta *g* agrupada amb una consonant anterior a causa de l'elisió de la vocal àtona que les separava: *clericum* > *clergue*, *fabricam* > *farga*, *collōcare* > *colgar*. És evident que tots aquests mots tenien una -*g*- intervocàlica allunyada de l'accent —en el cas dels verbs es pot partir de les formes rizotòniques: *mórsico*, *cóllocas*, etc.— en el moment que suposadament es va produir el procés d'elisió de la -*g*-. I, així i tot, la -*g*- es va mantenir. Sembla, doncs, que no hi ha cap manera de salvar la teoria tradicional per donar compte satisfactòriament d'aquests casos.

No fóra versemblant, per exemple, de proposar que aquests mots són semicultismes i que, per tant, han mantingut la -*g*-, perquè han seguit tots els processos evolutius propis de les paraules populars: l'obertura de les vocals breus llatines (*Dominicum* > *Domènec*), la sonorització de les consonants sordes intervocàliques (*morsicare* > *mossegar*), l'elisió de la vocal posttònica (*clericum* > *clergue*), etc. No hi ha cap altre indici que pogués justificar d'etiquetar aquests mots com a semicultismes, i fóra, per tant, un argument circular: mantenen la -*g*- perquè són semicultismes i són semicultismes únicament perquè mantenen la -*g*-.

(b) El segon argument té a veure amb la relació del procés de *síncope-apòcope* amb el suposat procés d'elisió de la -*g*-. La importància del procés de *síncope-apòcope* en l'evolució del consonantisme català ja ha estat palesada a Duarte i Alsina (1984), però potser convé fer-ne aquí una breu exposició i justificació.

Habitualment, la pèrdua de les vocals àtones altres que /a/ en posició pre-tònica interna, en posició posttònica interna i en posició

final ha estat tractada com a tres canvis històrics diferents, fins i tot cronològicament separats. D'entrada, sembla que el principi de simplicitat de les gramàtiques fóra un criteri teòric per considerar-la un sol procés fonològic, ja que així es tractarien tres fenòmens semblants com un de sol i, per tant, es guanyaria en generalització i s'emprarien menys trets per descriure els mateixos fets. Ara bé, fóra important de trobar algun fet empíric que avalés aquesta solució. De la mateixa manera com aquest principi teòric quedaria invalidat en aquest cas si es demostrés que hi ha algun motiu d'ordre pràctic per considerar que són tres processos diferents, la decisió d'agrupar els tres tipus d'elisions vocàliques en un sol procés seria fortament justificada si donés compte d'un fenomen que altrament fóra inexplicable o explicable únicament amb condicions clarament *ad hoc*.

Precisar les circumstàncies, els contextos fonològics, en què efectivament s'ha produït l'elisió de les vocals àtones o en què s'ha deixat de produir és una tasca que presenta una gran complexitat. S'ha observat sovint que l'elisió afecta les vocals àtones altres que /a/ ⁷ en qualsevol posició dins el mot, tret de la síl·laba inicial, que habitualment es considera que rep un accent secundari. Ara bé, també és un fet conegut que aquesta elisió és impedida quan l'absència d'una vocal hauria provocat uns grups consonàntics de difícil articulació. Així, per exemple, darrere un grup de consonant + líquida no es produeix l'elisió de la vocal àtona: *cōrrūgum* > *córrec* (considerant *rr* com una seqüència de dues consonants), *lacrimam* > ant. *llàgrema*, *latro* > *ladre*, *tūrem* > *torre*, etc.

Deixant de banda els contextos consonàntics que impedeixen l'elisió d'una vocal àtona, també s'ha dit repetidament que la vocal final es manté «en los proparoxítonos que en romance se han hecho paroxítonos por la caída de la vocal postónica», ⁸ per exemple, *hōspitem* > *hoste*, *dēcimum* > *delme*, *salicem* > *salze*. Si suposàvem, com s'ha fet habitual-

7. A Duarte i Alsina (1984, pp. 108-109) es considera que en el moment de produir-se l'elisió totes les vocals àtones, inclosa la provinent de la *a* llatina, a la penúltima síl·laba i totes les vocals àtones llevat de la provinent de la *a* llatina a l'última síl·laba s'havien reduït a [e]. Posteriorment, aquesta vocal, en aquells mots que l'haguessin mantinguda, sofriria un avançament a [e], excepte en aquells casos en què hagués estat afectada per una labialització i hagués passat a [ɔ].

8. Moll (1952, p. 103); semblantment en Badia (1951, p. 175).

ment, que la caiguda de la vocal posttònica i la caiguda de la vocal final són dos processos fonològics independents i, concretament, que aquella és cronològicament anterior a aquesta,⁹ tindriem greus dificultats per explicar correctament la derivació històrica dels proparoxítons que han mantingut la vocal final. Si acceptem el fet que els canvis fonològics afecten *d'una manera cega* totes les paraules d'una llengua que reuneixen les condicions fonològiques requerides, és a dir, que les afecten sense tenir en compte els canvis fonològics que han sofert en el passat ni els que sofriran en el futur¹⁰ —això ho pot saber l'estudiós de la llengua en el pla diacrònic, però no el parlant, que és el portador i executor del canvi—, els antics proparoxítons del llatí vulgar, després de perdre la vocal posttònica, esdevenen paroxítons, i com a tals els hauria d'afectar el procés d'elisió de la vocal final. Des del punt de vista d'aquest procés, els antics proparoxítons serien simplement paroxítons: per a un canvi fonològic, la història d'un mot és absolutament irrellevant. Per tant, els antics proparoxítons, paroxítons en el moment de produir-se l'elisió de la vocal final, perdrien aquesta vocal com qualsevol altre paroxíton, llevat que aquesta elisió fos impedida, com he indicat abans, per l'estructura consonàntica.

Per intentar salvar la tesi que la síncope i l'apòcope són dos processos fonològics independents, es podria argumentar que la vocal final dels proparoxítons sincopats es manté com a vocal de suport per fer pronunciable una seqüència consonàntica difícil. Si bé aquesta interpretació és versemblant en un gran nombre de casos (per exemple, *rōtūlum* > ant. *rotle*, *nūmĕrum* > *nombre*, *gĕnĕrum* > *gendre*, etc., on la vocal final va precedida d'un grup de consonant + líquida), en molts altres antics proparoxítons el manteniment de la vocal final fóra del tot injustificable, ja que no és requerida per l'estructura consonàntica del mot. Així, de la mateixa manera que, per exemple, *calcem*, *centum* o *largum* van perdre la vocal final per donar *calç*, *cent* i *llarg* respectivament, també *calĭcem*, *limĭtem* o *clericum* —trobant-se en l'estadi sin-

9. Com fa Gulsoy (1977, p. 82), que diu «que la síncope vocàlica en posició medial havia tingut lloc abans de l'apòcope final».

10. Pot ser que, per diferents motius, un canvi fonològic no afecti *tots* els mots que compleixen la descripció estructural, no pas perquè els mots continguin informació sobre la seva història, sinó per una pressió conservadora que no deixa prosperar el canvi, per la concurrència d'un altre canvi fonològic, etc.

copat *calze*, *llinde* i *clergue*, en el qual no es distingeixen significativament des del punt de vista fonològic d'aquells tres antics paroxítons—haurien perdut la vocal final i n'haurien resultat les formes **calz*, **llind* i **clerg*, cosa que no va ocórrer.¹¹

Si, com he demostrat, els mots que perden la vocal posttònica interna no perden la final, cal concloure que l'elisió de la vocal posttònica interna i l'elisió de la vocal final són dos processos *disjuntivament ordenats*, de manera que l'aplicació de l'un exclou l'aplicació de l'altre. Es tracta, doncs, d'un sol canvi fonològic, l'elisió de les vocals àtones, que estableix que darrere l'accent s'elideix la penúltima vocal sempre que és possible i, si no, la darrera. Així, aquest procés (deixant de banda l'elisió de les vocals pre-tòniques, que és un aspecte que no afecta la present argumentació) es pot representar, segons la notació de la fonologia generativa, de la següent manera:

(2) *Síncope-apòcope*

$$\left[\begin{array}{c} V \\ -\text{baix} \\ -\text{acc} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / \text{—————} (C \left[\begin{array}{c} V \\ -\text{acc} \end{array} \right]) C \#$$

Segons la convenció dels parèntesis,¹² aquest esquema és la fusió de dues regles disjuntivament ordenades, en el qual la primera conté els símbols inclosos en els parèntesis i la segona no. En altres paraules, estableix que l'elisió d'una vocal àtona [—baix] (és a dir, que no sigui /a/) es produeix, sempre que sigui possible, en la penúltima síl·laba d'un mot, i, si això no és possible, en l'última síl·laba, o sigui, en aquest ordre:

11. Les coses no són mai tan clares com voldríem, perquè la forma *clerg* efectivament ha existit i és documentada en textos antics —observació que agraeixo molt al doctor Joan Veny—, com es pot comprovar al *DCVB*, s.v. *clerc*, i al *DECLC*, s.v. *clergue*. Aquesta forma sens dubte requeriria una explicació especial perquè constitueix un cas totalment aïllat de proparoxíton síncope i apocopat alhora i es troba en concurrència amb un derivat molt més freqüent del mateix ètim, *clergue*; per tant, no es pot aduir com a prova que la síncope i l'apòcope siguin dos processos independents.

12. Vegeu, per exemple, Chomsky & Halle (1968, pp. 61-63).

1. / _____ C_o $\left[\begin{array}{c} V \\ -acc \end{array} \right]$ C_o #
2. / _____ C_o #

No represento els símbols a l'esquerra de la barra ja que són els mateixos que apareixen a (2).

No vull desaprofitar l'oportunitat de remarcar els avantatges que representa poder disposar dels mecanismes formals de la gramàtica generativa per a la descripció dels canvis lingüístics. És evident que difícilment hauríem pogut arribar a formular el procés de síncope-apòcope tal com l'hem presentat si no disposéssim d'un conjunt de principis que defineixen el que és una regla fonològica possible i, per tant, també un canvi fonològic possible. I, en el nostre cas concret, aquest principi és la convenció dels parèntesis, que estableix la possibilitat de tenir dues regles disjuntivament ordenades.

Ja s'ha dit més amunt que no totes les vocals àtones altres que /a/ després de l'accent s'elideixen. Això vol dir que la regla de síncope-apòcope, tal com la tenim formulada aquí, ha d'anar precedida immediatament d'una altra regla que marqui com a excepcions a aquella regla les vocals que es trobin en determinats contextos consonàntics per evitar-ne l'elisió. Una vocal és marcada com a excepció a la regla de síncope-apòcope en els contextos següents:¹³

- (a) Precedida d'una consonant estrident o d'una nasal altra que /n/ i seguida de líquida i d'una vocal altra que /a/: *crěscěre* > *crěixer*, *věncěre* > *věncer*, **těměre* > *těmer*, *strěngěre* > *estrěnyer*, etc. (Tanmateix, si la consonant anterior a la vocal és sonora i la líquida següent és /r/ sí que es produeix l'elisió: *běbere* > *beure*, *cěquěre* > *coure*, etc.).
- (b) Després d'una seqüència de consonant + líquida: *lacřmám* > *ant. llàgrema*, *cěrrěre* > *córrer*, *fěrrum* > *ferro*, *masc'lum* > *mascle*, etc.
- (c) Seguida de /n/ i, optativament, de vocal altra que /a/ o de res:

13. Aquí segueixo l'esquema presentat a Alsina (1983, pp. 7-12); per a una formalització diferent, vegeu Duarte i Alsina (1984, pp. 112-116), on també se'n dona una relació exhaustiva.

- asīnum > *ase*, fraxīnum > *freixe*, dēbent > *deuen*, vīvunt > *viuen*, etc.
- (d) Seguida d'una obstruent contínua: nītidum > [nēdēd] ant. *nèdeu*, hōrrīdum > [óřǵd] > ant. *hòrreu*, etc.
- (e) Precedida de /s/ o /z/ i seguida de /s/: mēnses > *mesos*, passos > *passos*, tūssis > *tosses*, etc.
- (f) Darrere un grup de dues obstruents la primera de les quals sigui labial o velar i la segona oclusiva: dēbitum > [dēvtǵ] > *deute*, die-sabbāti > *dissabte*, etc.

Establerta, doncs, l'existència del procés de síncope-apòcope i definides les seves característiques, vegem de quina manera afecta els mots que suposadament han sofert l'elisió de la -g- intervocàlica. Ja hem vist que, segons Coromines,¹⁴ aquesta elisió tingué lloc abans que es produís la síncope de les vocals internes, és a dir, abans del procés de síncope-apòcope. No se solen donar en els estudis tradicionals de fonètica històrica gaires precisions cronològiques sobre l'evolució dels mots que hom creu que van perdre la -g- intervocàlica, però fóra versemblant de pensar que un cop desapareguda aquesta consonant les etapes següents de consonantització de la vocal que precedia la g en contacte amb la vocal següent i de palatalització de la consonant anterior es van succeir ràpidament i es va arribar a l'estadi 7, [ẓ̌e], de l'esquema (1) abans del procés de síncope-apòcope. Si com deduïm aquí de la bibliografia clàssica, que, si més no, no contradia aquest punt enlloc, els mots acabats en *-tīcum* o *-dīcum* havien transformat aquesta terminació en [-ẓ̌e] (és a dir, en una simple africada palatal seguida d'una vocal no baixa), no hi hauria hagut cap motiu que impedís aquests mots de ser afectats per la regla de síncope-apòcope i de perdre, per tant, la vocal final, que els hauria reduïts a *[-ẓ̌], cosa que no succeí. En efecte, de la mateixa manera que fagēum > [fāẓ̌e] > *faig*, rūbēum > [rōẓ̌e] > *roig*, etc., van perdre la vocal final amb el procés de síncope-apòcope, també mēdicum > * [mēẓ̌e] > **meig*, formatīcum > * [fōrmāẓ̌e] > **formaig*, etc., haurien seguit aquesta evolució.

La bibliografia sobre aquest tema no indica enlloc que la consonant africada dels derivats de *mēdicum*, *formatīcum* i semblants hagués estat en cap moment una consonant geminada, [ddž] o [dẓ̌], com, en canvi,

14. DECLC, III, p. 555.

suposen Lamuela (1984) i Duarte i Alsina (1984, pp. 172-174). Si ho hagués estat en el moment de produir-se la síncope-apòcope, s'explicaria el manteniment de la vocal final, però de fet no hi ha raó per què el grup [dy] derivés en una consonant geminada, sinó que se suposa que va reproduir el desenvolupament del grup [dy] de mots com mèdiu (> *mig*) o vídeo (> *veig*) i que, per tant, va generar una africada simple [ʒ̣].

És evident, doncs, que davant l'existència de mots com *faig* o *voig*, que pressuposen l'aplicació de la regla de síncope-apòcope en l'estadi [fáʒ̣e] i [r̄óʒ̣e], no es pot postular de cap manera que aquesta regla hagués deixat d'elidir les vocals finals precedides de l'africada [ʒ̣]. Per intentar salvar la hipòtesi de l'elisió de -g-, també es podria pensar que els mots presumptament afectats per aquesta regla es trobaven no pas en l'estadi 7 sinó en el 5 o 6 de l'esquema (1), és a dir, -*dyo* o -*dye*. Això, però, no sembla que solucioni el problema d'una manera gaire elegant perquè obligaria a establir que la regla de síncope-apòcope no elidí una vocal final precedida d'un grup d'oclusiva + semiconsonant, cosa que no tenim motius independents per suposar, i també perquè el fet de decidir que el procés de síncope-apòcope té lloc en l'estadi 5 o 6 de l'esquema (1) és totalment arbitrari, és a dir, no justificat per altres fets lingüístics.¹⁵

En resum, l'explicació habitual del desenvolupament de mots com *medicum* o *formaticum* s'ha de rebutjar per dos motius: (1) el procés d'elisió de -g- intervocàlica requereix per a la derivació històrica d'aquests mots (procés, d'altra banda, d'una naturalitat més que dubtosa, ja que en català és del tot inòdit que una oclusiva sorda intervocàlica llatina desaparegui completament, fora d'algun fenomen dialectal relativament modern com el valencià -ATA > à, -ATORE > aor, etc.) és incompatible amb el manteniment d'aquesta mateixa consonant en un bon nombre

15. Com de fet també és arbitrari fins a cert punt decidir que la síncope-apòcope s'aplica en l'estadi 7, [ʒ̣e], encara que en aquest cas és més justificable tenint en compte les tendències fonètiques universals, ja que, segons la teoria de Schane (1972) sobre les regles naturals en fonologia, les síl·labes [-dyo] o [-dye] serien més complexes i, consegüentment, més inestables que [ʒ̣e]: d'una banda aquelles no responen a l'estructura sil·làbica preferida (CV) mentre que aquestes sí, i, de l'altra, aquelles contenen un grup de consonants que no tenen el mateix punt d'articulació, [dy], i que, per tant, es presten a assimilar-se.

de mots; i (2) el manteniment de la vocal final dels mots derivats de proparoxítons llatins acabats en *-tĭcum* i *-dĭcum* és incompatible amb el procés de síncope-apòcope tal com l'he exposat, si se suposa que prèviament s'ha produït en aquests mots l'elisió de la -g- intervocàlica.

2. Davant la necessitat de proposar una alternativa per explicar aquest punt conflictiu de la fonètica històrica catalana, n'han sorgit dues: l'una atribueix la condició de préstecs del francès a tots els mots que en llatí tenien /k/ (= c) intervocàlica i que en català actual tenen [ž] o [ʒ], i l'altra postula una nova llei fonètica, autòctona del català, per a aquests mots. Aquella és defensada per Casanova (1984) i té com a precursor Meyer-Lübke, i s'argumenta a favor d'aquesta altra a Lamuela (1984) i a Duarte i Alsina (1984, pp. 172-175), amb l'antecedent de Ronjat (1930, p. 261) referit a l'occità.

Casanova (1984) observa que en occità encara viuen formes com *canorgue* (< *canonĭcum*), *morgue* (< *monācum*), etc., i que en occità antic i en la toponímia occitana els mots llatins acabats en *-tĭcum*, *-dĭcum*, *-nĭcum* generalment han donat formes en *-dgue*, *-tgue*, *-ngue*, *-rgue*. També constata que ja diversos autors han reconegut l'origen francès de mots catalans com *porxe* o *granja*. Basant-se en aquests dos fets principalment i considerant que el procés d'elisió de la -g- intervocàlica postulat tradicionalment per explicar l'evolució de *mĕdĭcum* > *metge*, *viatĭcum* > *viatge*, etc., no pot ser propi del català ni de l'occità sinó únicament del francès, exposa la hipòtesi que en català (i en occità, italià i castellà) el sufix *-atge* i tots els mots que provenen de proparoxítons llatins amb una /k/ darrere la penúltima vocal i que contenen una africada o fricativa palatal són préstecs francesos.

Casanova sosté que aquesta substitució de mots autòctons per mots francesos tingué lloc devers el segle IX, època en la qual suposa que els derivats francesos dels mots llatins en *-tĭcum* i *-dĭcum* contenien una africada palatal geminada. Addueix en favor d'aquesta hipòtesi la gran influència que degué exercir sobre Catalunya la cultura francesa sota el domini carolingi durant els segles IX i X. També suposa que un altre element afavoridor de l'entrada en massa de préstecs era l'existència d'un grup consonàntic de difícil articulació, *-dgue* (compost de dues consonants amb diferents punts d'articulació) en els mots autòctons.

Lamuella (1984) i Duarte i Alsina (1984, pp. 172-175) postulen un procés fonològic consistent a convertir una oclusiva velar precedida d'una obstruent dental o d'una /n/ en una africada palatal. Suposen que aquest procés tingué lloc després de la síncope de la vocal posttònica (en els nostres termes, després de la síncope-apòcope), amb la qual cosa la -g- que seguia aquesta vocal quedava agrupada amb la consonant anterior. Com a exemplificació d'aquest procés, vegem les següents derivacions històriques:

formaticum > ... > formádęgɔ > formádęgę > (1) formádęg >
(4) formádźę > (5) formádźe

mónacum > ... > mónagɔ > mónęgę > (1) mónęg > (4) mónźę >
(5) mónźę

júdicare > ... > źudęgárę > źudęgárę > (1) źudgár > (2) źudgár >
(4) źudzár

pórticum > ... > pórtęgɔ > pórtęgę > (1) pórtęg > (3) pórtkę >
(4) pórtśę > (6) pórsźɔ

Com a explicació a aquestes derivacions, fixem-nos en els punts següents: les formes precedides de (1) representen l'estadi resultant de la síncope-apòcope (en el cas de *júdicare*, s'ha produït a més de l'elisió de la vocal final l'elisió de la vocal pre-tònica); en la forma (2), [źudgár], s'hi ha produït una oclusió de la fricativa [d] en contacte amb l'oclusiva següent;¹⁶ la forma (3), [pórtkę], presenta un ensordiment de la /g/ provocada per la consonant sorda que la precedeix immediatament;¹⁷ les formes (4) són el resultat de la palatalització de la /g/ agrupada amb una dental o nasal precedent; les formes (5) representen l'estadi final de l'evolució comuna a tots els dialectes catalans amb l'avançament de la vocal central [ę]; la forma (6), [pórsźɔ], estadi final comú també, resulta de la simplificació del grup consonàntic complex¹⁸ amb l'elisió

16. Vegeu Duarte i Alsina (1984, p. 172).

17. Vegeu *infra*, p. 166 i també Duarte i Alsina (1984, pp. 171-172).

18. Duarte i Alsina (1984, pp. 176-177).

de la [t], i de la labialització de la vocal [ɛ] per assimilació amb la vocal tònica.¹⁹

Evidentment, en aquestes derivacions m'he cenyit punt per punt a les propostes avançades a Duarte i Alsina (1984), que es diferencien de les evolucions proposades per Lamuela (1984, p. 177) en bastants detalls, encara que sovint només en la cronologia relativa dels processos postulats. Així, per exemple, no considerem els estadis intermedis [g'] i [d'] de la palatalització de la /g/ agrupada abans d'arribar a [ʒ], com fa aquest autor; mentre que, com hem dit, a Duarte i Alsina (1984, pp. 108-109) s'argumenta a favor de l'existència d'un procés que redueix a [ɛ] totes les vocals àtones en síl·laba posttònica interna i totes tret de la /a/ en síl·laba final, previ al procés de síncope-apòcope, Lamuela no el considera, i pressuposa, en canvi, una reducció de la /o/ final en [ɛ] després del procés de palatalització de la /g/ agrupada; el procés d'oclusió de la [ɸ] en contacte amb una oclusiva, que aquí es considera que es produeix immediatament després de la regla de síncope-apòcope i abans de la palatalització, és tractat per Lamuela com un fenomen posterior a aquest procés; etc. Malgrat aquestes qüestions, el punt central d'aquest article rep essencialment el mateix tractament en tots dos treballs.

Tornant, doncs, al canvi fonològic postulat —la palatalització i africació de l'oclusiva velar agrupada amb la dental o nasal precedent—, es tractaria d'un procés d'assimilació de la consonant velar ([−coronal]) a la consonant [+coronal] anterior pel qual aquella esdevé també [+coronal]. Plantejat d'aquesta manera, aquest procés aparentment convertiria una oclusiva velar, [g] o [k], en una oclusiva palatal, però tenint en compte la teoria del marcatge i de l'enllaç (*linking*) de Chomsky & Halle (1968, pp. 400-435) —concretament la convenció de marcatge XXVI (1968, p. 406), que estableix com a principi universal que els segments [−ant, +cor] són automàticament [+rel. ret.]—²⁰ el resultat d'aquest procés seria un segment [+rel. ret.], és a dir, una

19. Duarte i Alsina (1984, pp. 119-121).

20. Aquest tret (rel. ret. = relaxament retardat) és l'emprat a Chomsky & Halle (1968) per distingir, en els sons produïts per un tancament del canal vocal, entre aquells en què l'obertura, o relaxament, del canal és instantani, com en les oclusives, d'aquells altres en què hi ha un retard en l'obertura, o relaxament, com en les africades. Vegeu Chomsky & Halle (1968, pp. 318 ss.).

africada, [ʒ̥] o [ʃ̥]. És per aquest motiu que no creiem oportú de postular passos intermedis en el procés de palatalització de la velar; el marc teòric adoptat ens forneix arguments per creure que aquest procés va convertir /g/ o /k/ directament en [ʒ̥] i [ʃ̥], respectivament, sense els mitjancers [g'] / [k'] i [d'] / [t'].

Cal veure ara quines són les consonants que provoquen la palatalització de /g/ i de /k/. Sembla que únicament són /t/, /d/ i /n/, encara que Lamuela hi afegeix /d̪/ ja que considera que l'oclusió d'aquest fonema en contacte amb una consonant no contínua es produeix després del procés de palatalització. El que és evident és que les líquides, /r/ i /l/, tot i ser coronals com aquelles unitats no provoquen la palatalització: *clericum* > *clergue*, *fabricam* > *farga*, *collōcare* > *colgar*.

Així, el procés de palatalització de les oclusives velars agrupades es pot formular de la següent manera en termes generatius:²¹

(3) *Palatalització de g i k*

$$\left[\begin{array}{c} -\text{cont} \\ -\text{ant} \end{array} \right] \longrightarrow [+ \text{cor}] / \left[\begin{array}{c} -\text{voc} \\ +\text{cor} \end{array} \right] \text{ ——— } \vee$$

L'existència de doblats com *Domñicum* > *Domènec* i *domñicum* > ant. *domenge*, «propietat del senyor», no constitueix un argument contra la postulació del procés de palatalització de *g* i *k* sinó que és simplement un indicatiu que la regla de síncope-apòcope presenta una certa vacil·lació pel que fa a l'elisió de la vocal posttònica quan va precedida de /n/ i seguida d'oclusiva. De vegades, aquesta vocal s'elideix i consegüentment s'aplica el procés de palatalització de l'oclusiva velar (*mōnācum* > *monjo*, *canōñicum* > *canonge*, *diem domñicum* > *diumenge*,

21. Observeu que hi ha certes diferències amb la formulació d'aquesta regla presentada a Duarte i Alsina (1984, p. 172) ja que allí no es tenia en compte el cas de *colgar*, que indica clarament que la palatalització deixa de produir-se quan la velar segueix una *l*. (Els segments [-voc] inclouen totes les consonants i semivocals tret de les líquides.) En aquesta formulació, recordeu que no es fa cap referència explícita a la condició d'africada que tindria el so resultant, perquè, tenint els trets [-anterior, +coronal], aquella li és atribuïda automàticament mitjançant la convenció universal comentada més amunt.

etc.), i altres vegades no s'elideix i, per tant, no pot tenir lloc la palatalització (manicum > mànec, mentiõnicam > mençõnega, anãtem > ànet/ànec, etc.), tot i que sembla més freqüent el primer cas.²² Caldria, per tant, considerar que entre els contextos enumerats anteriorment en què una vocal àtona era marcada com a excepció al procés de síncope-apòcope n'hi ha un que de vegades constitueix excepció i de vegades no: la vocal posttònica precedida de nasal i seguida d'oclusiva.

No podria acabar aquesta exposició de la proposta de Lamuela (1984) i de Duarte i Alsina (1984, pp. 172-175) sense comentar les objeccions presentades per Casanova (1984), amb referència a la teoria formulada per Ronjat (1930) per a l'occità i aplicada per Lamuela (1984) al català.²³ Aquestes objeccions són les tres següents:

(a) Observa que les consonants més fortes i, per tant, més resistents al canvi són les que es troben en posició explosiva; d'on conclou que qualsevol canvi fonètic hauria afectat la consonant implòsiva en el grup consonàntic *-dg-*, com ha succeït en altres llengües com el castellà o el portuguès.

És un fet innegable que els canvis fonètics, assimilatoris o dissimilatoris, que impliquen grups consonàntics afecten generalment la consonant implòsiva, però això no exclou la possibilitat de canvis que en determinades circumstàncies modifiquin la consonant explosiva. És a dir, centrant-nos en els fenòmens d'assimilació, ja que he demostrat que el canvi fonològic proposat per Lamuela (1984) i Duarte i Alsina (1984) és un cas d'assimilació, si bé l'assimilació regressiva —aquella en què un tret fonològic pertanyent a un determinat fonema apareix copiat en un fonema anterior en la seqüència fònica— és el tipus més freqüent d'assimilació, l'assimilació progressiva —aquella en què un tret fonològic pertanyent a un determinat fonema és copiat en un fonema següent— també es produeix, fins i tot en el cas de grups consonàntics. Com a exemples d'assimilació progressiva en grups consonàntics, vegem-ne alguns que han tingut lloc en l'evolució del llatí al català actual:

22. Vegeu, però, l'observació de Coromines (1972, II, p. 183, n. 40) sobre la major tendència a la conservació de la vocal posttònica en la terminació *-icum* que en *-icum*.

23. Casanova, en publicar el seu article, tenia coneixement del treball de Lamuela però no del de Duarte i Alsina.

I. El grup /sk/ (sc) llatí seguit de vocal no posterior (e, ε, i), després de sofrir la palatalització general de les velars davant vocal no posterior ([sk] > [s̺s̺], per exemple [pēske] > [pēs̺s̺]) i una assimilació regressiva de palatalització de la /s/ ([s̺s̺] > [s̺̺s̺]), per exemple [pēs̺s̺] > [pēs̺̺s̺]), sofrí una *assimilació progressiva* de desafricació de la interrompuda [s̺̺s̺], de manera que el tret [+ continu] de la fricativa [s̺̺] fou copiat en la consonant següent ([s̺̺s̺] > [s̺̺s̺]), per exemple [pēs̺̺s̺] > [pēs̺̺s̺]). Posteriorment, el procés de simplificació de les geminades reduí el grup [s̺̺s̺] a [s̺̺].

II. Els grups /mb/ i /nd/, com se sap, resultaren en català en les consonants simples /m/ i /n/ respectivament: lūmbum > *llom*, mandare > *manar*, etc. Aquest desenvolupament pressuposa, en primer lloc, la conversió d'aquells grups en les geminades [mm] i [nn] mitjançant una *assimilació progressiva* de nasalitat, en què el tret [+ nasal] de la primera consonant del grup es propaga a la següent, i, en segon lloc, la simplificació de les geminades esmentades.

III. Arran del procés de síncope-apòcope, es formaren grups de consonants obstruents que de vegades no coincidien pel que fa a la sonoritat: (pōrticūm >) [pōrt̺t̺eɣ̺] > [pōrt̺t̺eɣ̺], (hōspitem >) [ōsp̺d̺eɣ̺] > [ōsp̺d̺eɣ̺], (ex-cortīcem >) [eškōrt̺t̺eɣ̺] > [eškōrt̺t̺eɣ̺], (amatis >) [amād̺eɣ̺] > [amād̺s̺], (venītis >) [venīd̺eɣ̺] > [venīd̺s̺], etc. La dificultat articulatòria d'aquests grups es resolgué mitjançant una *assimilació progressiva* de sonoritat, que copià el tret [+ sonor] o [- sonor] de la primera consonant en la segona. Així, quan la primera consonant era sorda, també s'hi va tornar la segona (per exemple [pōrt̺t̺eɣ̺], [ōsp̺t̺eɣ̺], [eškōrt̺t̺eɣ̺]), cosa que explica les formes actuals *porxo*, *hoste* i *escorça*; semblantment, la segona consonant esdevingué sonora quan ho era la primera (per exemple [amād̺z̺], [venīd̺z̺]), cosa que explica el canvi posterior del grup /dz/, idèntic a l'africada /ʒ/, en posició final de paraula a /d/ i encara a /w/ (per exemple [amāw̺], [venīw̺]).²⁴

(b) Casanova considera pràcticament impossible, fonèticament, que una nasal alveolar i una oclusiva velar esdevinguin totes dues palatals, ja que el que es podria esperar hauria estat o que la /n/ s'assimilés a la

24. Vegeu Duarte i Alsina (1984, pp. 171-172 ss.).

/g/ (d'on resultaria [ŋg]) o que dissimilés la /n/ com en occità per la inestabilitat del grup.

De fet, aquesta objecció és una conseqüència de la primera, és a dir, el pressupòsit que qualsevol canvi fonètic ha d'afectar el primer i no el segon element d'un grup consonàntic. Per tant, el que he dit sobre la primera objecció és vàlid aquí: la /n/, en la mesura que és una consonant no líquida i coronal, com la /t/ i la /d/, pot exercir la seva influència assimilatòria sobre la consonant següent per fer-la coronal. Aquesta, al seu torn, adaptarà la /n/, com la /t/ i la /d/, al seu punt d'articulació palatal.

Només hi afegiré que, com observa Lamuela (1984), en occità, quan no s'ha produït la palatalització de la /g/, la inestabilitat del grup [ŋg] no s'ha resolt amb l'assimilació de la nasal al punt d'articulació velar, [ŋg], sinó amb la desnasalització de la /n/: *margue* (< manĭcum), *morgue* (< mōnācum), etc., amb la qual cosa s'evita de canviar el punt d'articulació coronal de la /n/, com hauria succeït si s'haguessin mantingut inalterats els fonemes /n/ i /g/, ja que efectivament aquesta nasal té una gran tendència a assimilar-se al punt d'articulació de la consonant següent. Així mateix, en català, assimilant la /g/ a la /n/ s'aconseguia de mantenir el punt d'articulació coronal d'aquesta consonant i, per tant, no calia modificar-la.

(c) La darrera objecció de Casanova està en el fet que «tant en els topònims com en la llengua viva occitana d'una gran part dels parlars provençals del Sud encara predomina *-ngue, -rgue*». Aquest pot ser un argument per rebutjar el procés de palatalització de les oclusives velars agrupades com a procés autòcton de l'occità (i encara potser només d'alguns parlars occitans), però no com a procés autòcton del català, perquè si bé aquestes dues llengües tenen moltes semblances el gran nombre de diferències que hi ha no permet d'afirmar automàticament com a propi de l'una el que és propi de l'altra.

3. La proposta de Casanova (1984) sobre l'origen francès dels mots catalans provinents de paroxítons llatins en *-ĭcum* presenta una sèrie d'aspectes dubtosos:

(a) Un dels principals punts flacs d'aquesta teoria és l'absència absoluta de mots, antics o moderns, que demostrin que el resultat autòcton català de la terminació *-icum/-icam* precedida de dental o /n/ és *-gue/-ga*. La documentació d'un cas o, millor, d'uns quants casos que reflectissin aquesta evolució seria una prova molt important per a l'argumentació de Casanova, com ho és en el cas de l'occità, però la inexistència de casos d'aquests en català hi resta molta versemblança.

Hom podria dir-me que sóc inconseqüent perquè jo mateix acabo de defensar la hipòtesi que en català les formes resultants de *-icum/-icam* van ser en una determinada època [gɛ]/[ga] amb la /g/ (< c) conservada i agrupada amb la consonant anterior, i, així i tot, no he necessitat documentar aquestes formes per suposar que han existit. Però la diferència entre la proposta de Lamuela (1984) i de Duarte i Alsina (1984) i la de Casanova (1984) en allò que es refereix a aquestes formes és evident: mentre que els primers suposen que sofriren un canvi fonètic, aquest suposa una substitució lèxica. Com ja he dit abans, un canvi fonètic en principi afecta tots els mots que reuneixen les característiques fonològiques requerides per la descripció estructural del canvi, i, per tant, l'estadi anterior al canvi pot ser indocumentable si aquest tingué lloc en una època anterior als primers documents escrits; i, així i tot, una correcta descripció dels canvis lingüístics pot exigir la postulació d'aquest estadi indocumentat. En canvi, la substitució lèxica es produeix mot per mot sense que se'n pugui formular una llei general, i, en tot cas, si se'n pogués formular una llei general, seria una llei que tindria en compte aspectes semàntics, difícilment aspectes fonològics; per tant, el que es podria esperar fóra que alguns mots amb [gɛ]/[ga] haguessin escapat a la substitució lèxica.

(b) Sense dubtar de la importància del francès en la formació del lèxic català, és molt improbable que comportés una substitució lèxica tan generalitzada en tots els camps semàntics del català que no deixés ni com a mostra un mot del que en un aspecte determinat de la fonètica històrica es pot considerar el resultat autòcton. Efectivament, si es fa un repàs dels descendents de mots llatins amb una /k/ intervocàlica precedida d'una vocal àtona medial, veurem que se'n troben en totes les àrees lèxiques: des de mots del vocabulari més bàsic o col·loquial com *menjar*, *fetge*, *formatge*, etc., fins a mots més vinculats amb la

cultura i l'Església, com *heretge*, *canonge*, *jutjar*, etc. Si aquesta substitució lèxica s'hagués produït, com sembla normal, sense tenir en compte la forma fonètica dels mots substituïts, hauria hagut de ser d'un abast tan general per eliminar tots els descendents autòctons dels mots llatins en *-icum* i semblants que difícilment hauria quedat cap mot català autòcton. Però, pel que indica Casanova, aquesta substitució hauria actuat especialment sobre els mots que tenien el grup [dg] —i segurament també [tg] i [ng]— ja que es tracta d'una llei fonètica *dèbil*. Encara que no dóna cap indicació per saber com es mesura la força o debilitat d'una llei fonètica, afirma que un *grup fonètic dèbil*, caracteritzat, com [dg], per una manca d'afinitat fisiològica, afavoreix l'aparició d'un canvi que l'enforteixi. Aquest canvi pot ser de diverses menes, i en el cas que ens ocupa aquell autor opina que es tractaria d'una invasió de préstecs.

Aquesta afirmació, perquè pugui ser certa, pressuposa una situació de bilingüisme català-francès molt generalitzat, estès a tota la població. Efectivament, una persona o una comunitat lingüística, en la mesura que és composta de persones, només pot substituir un mot d'una llengua per l'equivalent d'una altra llengua quan té la possibilitat d'emprar tots dos codis lingüístics. Conseqüentment, si no es pot assegurar que aquesta situació de bilingüisme hagi existit, la hipòtesi de la invasió de préstecs s'aguantava sobre una base molt feble. No n'hi ha prou d'afirmar, com fa Casanova, que la comunitat lingüística catalana es trobava en una situació diglòssica en què el francès realitzava les funcions de llengua alta, si, com és versemblant de suposar, el contacte amb aquesta llengua només es produïa en els estaments cultes de la societat i en els registres alts. En aquest cas, la influència del francès només podria servir per explicar un sector del lèxic, el d'un nivell més alt, però mai el dels nivells més baixos, perquè el francès no hauria estat emprat en aquests nivells i ni tan sols hauria estat conegut per la major part de la població.

(c) El darrer obstacle per a la teoria de Casanova està en la forma fonètica dels suposats préstecs del francès. Si acceptem com a evident el fet que els préstecs s'incorporen íntegrament en la llengua i reemplacen totalment el mot autòcton, de manera que no es pot dir que només una part del mot és préstec i una altra autòctona, és raonable

que esperem trobar en els descendents catalans de mots llatins amb una /k/ intervocàlica precedida d'una vocal àtona medial, si efectivament són préstecs del francès, altres característiques de l'evolució fonètica que en revelin l'origen francès. Al segle IX, època de la presumpta invasió de préstecs, el català i el francès havien seguit una evolució fonètica prou divergent perquè els mots que el català hagués manllevat al francès llavors presentessin nombroses diferències respecte a la forma que teòricament haurien tingut com a mots genuïns del català. Així, per exemple, per explicar l'evolució d'*empatxar* a partir d'*impedicare* és evident que hem de recórrer al francès, ja que només en aquesta llengua, i no en català, es produeix un procés de síncope de vocals internes anterior a la sonorització de les consonants intervocàliques: en quedar agrupades les consonants *dk* (= *dc*), el procés de sonorització no les pogué afectar, cosa que explica que hagi restat fins avui una consonant sorda en aquesta posició.

Però vegem què succeeix en altres dels pretesos préstecs, sense voler ser exhaustius en l'anàlisi dels diversos fenòmens fonètics:

I. De la mateixa manera que *empatxar* manté una consonant sorda intervocàlica explicable únicament a través de la síncope primerenca del francès, que n'impedí la sonorització, esperàriem trobar també una consonant sorda en els descendents passats pel francès de **diem domīnicam*, *natīcam* o *pendicare*, ja que han donat en aquesta llengua *dimanche*, *nache* i *pencher*. I, tanmateix, aquestes paraules tenen en català una consonant sonora —*diumenge*, *natja* i *penjar*—, consonant que, per la seva sonoritat, no és possible d'explicar si partim de formes amb una consonant sorda agrupada amb la consonant anterior devers el segle IX, atès que no es coneix cap procés de sonorització posterior als segles IV-V.

II. Si suposem que la palatal en els descendents francesos dels mots esmentats és el resultat de la palatalització pròpia del francès d'una /k/ davant una /a/, com succeeix en *cantare* > *chanter*, *vacam* > *vache*, *blanka* > *blanche*, etc., esperàriem trobar aquesta palatal no solament quan la /k/ llatina hagués quedat agrupada amb la consonant anterior (abans de la sonorització) sinó sempre que la /k/ llatina fos seguida de /a/. I, doncs, per què no tenim **xanonge*, o alguna forma semblant, en comptes de *canonge*, si és un descendent francesitzat de *canōnīcum* (> fr. *chanoine*)?

III. La diftongació de la *ě* llatina en *ie* en francès, que veiem en mots com *věnit* > *vient*, *caelum* > *ciel*, *měl* > *miel*, etc., tingué lloc molt abans del segle IX. Així, si els descendents francesos de *mědīcum* (> ant. *miege*), *pědīcum* (> *piege*), **sědīcum* (> *siège*), etc., ja contenen un diftong, no s'explicaria que en passar al català perdessin el diftong.

Es podrien anar enumerant altres aspectes de l'evolució fonètica francesa, diferents de la catalana, que haurien d'aparèixer reflectits en els suposats préstecs, però ja n'hi ha prou amb aquests tres que hem exposat. L'absència general de trets de l'evolució fonètica explicables només a través del francès en el grup de mots estudiats, amb la pretesa excepció de l'evolució *-tīcum* > *-tge* i semblants, fa que s'hagi de dubtar molt seriosament de la hipòtesi que els mots que presenten aquesta evolució siguin préstecs del francès.

Vist tot això, és evident que la proposta de Casanova (1984) sobre la invasió de préstecs francesos topa amb molts obstacles que fan que s'hagi de considerar amb moltes reserves. Tanmateix, sembla molt interessant i fructífera la via d'estudi suggerida per aquest autor per determinar si la condició de préstec és atribuïble o no a cada mot en particular: «Estudiar la trajectòria de cada un dels mots tractats, des del llatí al català, veient si hi ha vestigis de formes d'evolució autòctona, quines vicissituds ha passat el préstec abans de fixar-se, amb qui ha lluitat, en quina data es fixa (...)». D'aquesta manera es podria arribar a concloure que un mot que, per la forma fonològica, podria ser autòcton és un préstec, en aquells casos en què els canvis fonològics catalans coincideixen amb els de llengua d'origen fins al moment del préstec. Però aquest estudi podria arribar a afectar, en el cas que ens ocupa, un nombre reduïdíssim de mots, però no modificaria el fet essencial que he demostrat: que no hi ha hagut una substitució de tots els mots catalans amb /g/ agrupada amb una /d/, /t/ o /n/ anterior per préstecs francesos.

4. Com a conclusió d'aquest estudi, voldria considerar la possibilitat d'estendre la proposta de Lamuela (1984) i de Duarte i Alsina (1984, pp. 172-175), és a dir, la regla de palatalització de les velars agrupades amb una /d/, /t/ o /n/ precedent, més enllà dels límits del català, concretament al francès. No fóra la primera vegada que un

tractament històric proposat per al català i suggerit per fets específics d'aquesta llengua es presenta també com la millor solució per explicar els fets corresponents del francès. Això és el que observa Coromines (1971b, p. 118): «l'estudi de les llengües hispàniques podrà i hauria d'aportar aclariments i il·lustracions a la comprensió de l'evolució històrica de la llengua francesa (...). Un altre dia, convindria parlar de la llum que aporten el català i les altres llengües hispàniques —romàniques o pre-llatines—, i només elles, al tractament francès de la -F- intervocàlica, del grup *posttònic* -TIC-, de la \bar{e} tònica que passa a *oi* i d'ací a *wè* (...)».²⁵ Potser aquest dia ha arribat, encara que la mena de llum que aquí sostinc que aporta el català al tractament francès del grup *posttònic* -TIC- no és pas la mateixa que devia tenir en ment Coromines en escriure aquelles ratlles.

Un dels punts clau en l'argumentació que segueix és la suposició que el francès comparteix amb el català la regla de síncope-apòcope (2). Les diferències que hi ha entre el francès i el català en el tractament dels esdrúixols o proparoxítons (per exemple, *ařnum* > *ase* enfront d'*âne*, *nascĕre* > *néixer* enfront de *naître*, *jŭvenem* > *jove* enfront de *jeune*, mots en què el català pressuposa el manteniment de la vocal *posttònica* i la pèrdua de la final i en què el francès ha perdut sempre la *posttònica* i conservat la final) s'expliquen no pas per una diferent formulació de la regla de síncope-apòcope sinó per una reducció en el nombre de contextos en què una vocal és marcada com a excepció a aquesta regla. Així, mentre que en català hi ha uns quants contextos en què una vocal *posttònica* no és afectada per la regla de síncope-apòcope, en francès no hi ha cap vocal *posttònica* que sigui excepció a aquesta regla, i, per tant, tots els mots esdrúixols perden aquesta vocal *i*, tal com estableix la regla de síncope-apòcope, conserven la vocal final.

Cal veure, en primer lloc, fins a quin punt és versemblant i coherent dins el marc de l'evolució històrica del francès el conjunt de canvis representat per l'esquema (1) —amb la caiguda de la *g* < *g* < *k* intervocàlica, la consegüent consonantització de la vocal precedent i la posterior palatalització de la consonant anterior—, habitualment proposat per al francès. La desaparició de la *k* llatina intervocàlica sembla un fenomen normal en molts contextos en francès: davant vocal labial

25. Cursives d' A. A.

tònica o precedida de vocal labial (per exemple, *secūrum* > *súr*, *pau-cum* > *peu*, *locare* > *louer*, *advocatum* > *avoué*, etc.); cosa que és un argument a favor de l'explicació habitual. Ara bé, quan la vocal anterior a la *g* (< *k*) era no labial —*a*, *ɛ*, *ɛ̃*, *i*—, aquesta consonant s'ha conservat canviada en [j] (o ha estat absorbida per una *i* precedent): *bacam* > *baie*, *pacare* > *payer*, *decānum* > *doyen*, *amicum* > *ami*, *Tornācum* > *Tornai*, etc. Per tant, en el cas dels mots en *-icum* i semblants, ja que la *g* < *k* es troba precedida d'una vocal no labial, la desaparició d'aquesta consonant ja no és tan normal com semblava.

A més a més, aquesta explicació de l'evolució de la *k* llatina intervocàlica presenta algun altre defecte. La *u* final de mots com *peu* (< *pau-cum*) o *lieu* (< *lōcum*), dins d'aquesta interpretació, seria la *u* llatina final conservada com a semivocal —posteriorment fosa amb la vocal anterior— gràcies a l'elisió de la *g* < *k* intervocàlica. Evidentment, aquesta elisió havia de ser anterior a l'apòcope de les vocals finals, ja que, si no, no s'explicaria la conservació de la vocal final: en canvi, un cop aquesta vocal entra en contacte amb la vocal anterior i es semivocalitza ja no pot ser afectada per la síncope-apòcope. De tota manera, en casos com *mandūcare* > *manger* o *fabricam* > *forge*, sembla que la *g* (de **mandugāre* i de **fāvrega*) es mantingué, si bé palatalitzada per influència de la *a* següent. Per tant, sembla que en alguns casos la *g* desapareix abans del procés de síncope-apòcope i en altres casos es manté.

Suposem els estadis següents en una forma com *formaticum* > *formâdego*, seguint l'explicació habitual: (a) la *g* intervocàlica es fricativitza, *formâdego*; (b) i després desapareix, *formâdeo*; (c) la vocal posttònica en contacte amb la vocal final es tanca i es semivocalitza, *formâdjo*. En aquest punt el més raonable fóra pensar que el grup *dj* segueix la mateixa evolució que havia seguit el grup *dj* llatí vulgar en mots com *mēdĭum*, *radĭum*, *pōdĭum*, etc., és a dir, una palatalització de l'oclusiva *d* per assimilació a la semivocal palatal *j* ([dj] > [ǰj]) i una posterior absorció d'aquesta per la consonant anterior ([ǰj] > [ǰ]). Si resultés que tots aquests canvis s'havien produït abans del procés de síncope-apòcope (i almenys ha de ser així en el cas de l'elisió de la *g* > *g* intervocàlica, canvi que provoca l'aparició de tots els altres), un mot com *formaticum* es trobaria en l'estadi [formâže] o [formâžo] en el moment de l'aplicació de la síncope-apòcope. En aquest estadi perdria ne-

cessàriament la vocal final, ja que, no essent un mot esdrúixol ni acabat en un grup consonàntic que impedeixi l'elisió de la vocal final, reuneix tots els requisits perquè a través de la regla de síncope-apòcope se n'elideixi la vocal final.

Ara bé, se sap que els mots com *formatĭcum* no han perdut mai la vocal final. Això es pot deure a dues causes: o bé que la vocal final d'aquests mots anava precedida d'un grup consonàntic que no permetia la pèrdua de la vocal següent,²⁶ o bé que aquests mots eren esdrúixols en el moment de l'aplicació del procés de síncope-apòcope, de manera que no es podia elidir la vocal final perquè s'elidia la posttònica. Intentar de trobar l'explicació del manteniment de la vocal final a través del primer cas fóra poc justificable: dins la hipòtesi de la caiguda de la -g- intervocàlica, no hi ha motiu per pensar que es forma un grup consonàntic o una consonant geminada. En canvi, si se suposa que la -g- es manté fins al moment que es produeix la síncope-apòcope, els mots del tipus *formatĭcum*, essent esdrúixols, perden amb aquest procés únicament la vocal posttònica, i el manteniment de la vocal final rep una explicació perfectament coherent.

Caldria estudiar a fons la viabilitat d'aquesta nova presentació dels fets del francès, però d'una manera esquemàtica els canvis fonètics que hi intervenen serien els següents:

26. Aquesta fóra la causa que explicaria el manteniment de la vocal final en un mot com *rouge* < *rŭbĕŭm*. La semblança d'aquest mot amb d'altres com *mi* < *mĕdiŭm*, *rai* < *radiŭm*, *pui* < *pŏdiŭm*, etc., fa difícil de justificar aquest fet. Podem suposar, tanmateix, que la iod no palatalitzà directament les consonants labials com ocorregué amb les dentals i velars, sinó que primer es tancà i esdevingué l'africada [ʒ] (per exemple, *rŭbĕŭm* > [rŏbjo] > [rŏbʒŏ], *simĭum* > [sĭmjŏ] > [sĭmʒŏ]) i després assimilà la consonant anterior al seu punt d'articulació (per exemple, [rŏbʒŏ] > [rŏdʒŏ] > *rouge*, [sĭmʒŏ] > [sĭnʒŏ] > *single*), com es desprèn de Pope, 1934, p. 129. D'aquesta manera, els grups consonàntics complexos [dʒ] o [nʒ] impediren l'elisió de la vocal final, mentre que en mots com *radĭum* > [radjŏ] > [rájŏ] > [rájʒŏ] o *balnĕum* > [bánjŏ] > [bánjŏ] > [bánjŏ] no hi havia tal grup consonàntic i la vocal final es pogué perdre: [rájʒ] > [ráj], i [bánjŏ]. Agraïxo a Xavier Lamuela que suscités el tema.

1. *Sonorització de les consonants intervocàliques:*

foṛmáteko > foṛmádego	mandukáre > mandugáre
eṛéteko > eṛédego	amíko > amígo

2. *Palatalització de velars davant vocal no labial:*

bōka > bōša	káwza > šáwza
lárga > lárža	mandugáre > mandužáre

3. *Síncope-apòcope:²⁷*

foṛmádego > foṛmádge	mandužére > mandžér
eṛédego > eṛédge	amíge > amíg

4. *Palatalització de les velars agrupades:*

foṛmádge > foṛmádže	eṛédge > eṛédže
---------------------	-----------------

5. *Fricatització d'oclusives sonores postvocàliques:*

amíg > amíj	lwóg > lwóǰ
vída > vída	seǰür > seǰür

6. *Semivocalització de la g final de mot (on la semivocal coincideix amb la vocal anterior pel que fa al tret de labialitat):*

amíg > amíj (> ami)	toṛnág > toṛnáj (> tornai)
póg > pów (> peu)	lwóg > lwów (> lieu)

7. *Absorció de g o j per la vocal labial contigua:*

seǰür > seür (> sár)	lojér > loér (> louer)
----------------------	------------------------

D'aquesta manera s'aconsegueix una descripció coherent d'aquesta àrea de la gramàtica històrica francesa sense la necessitat de postular regles especials o poc motivades (com l'elisió de -g- en la terminació *-icum*, o la posterior semivocalització i estridentització de la *ř* posttò-

27. En aquest estadi observeu que les vocals posttòniques i les finals àtones altres que *a* apareixen ja reduïdes a [ɛ], i la *a* tònica en síl·laba lliure apareix convertida en [ɛ]. Vegeu Pope, 1934.

nica) ni d'elaborar processos amb efectes poc naturals (com fóra l'obtenció d'una geminada, [dʒ̃], a partir del grup [ɛj] o [dj], per evitar que la regla de síncope-apòcope elidís la vocal final dels mots afectats).

No cal dir que si es demostrés que l'explicació esbossada és la més adequada per als fets del francès tindriem un bon motiu per pensar que, essent-ho també per al català, encara més ho hauria de ser per a l'occità. Si bé és indubtablement cert que el desenvolupament *-tĭcum* > *dgue* és propi i autòcton de l'occità, també és un fet evident que la varietat dialectal occitana és tan gran que bé podria ser que en alguns dialectes occitans s'hagués produït d'una manera espontània i sense influències estrangeres el desenvolupament *-dgue* > *-dge*, és a dir, la palatalització de la *g* agrupada amb una consonant anterior; a partir d'aquests dialectes innovadors el fenomen s'hauria estès als altres dialectes occitans. Aquesta explicació sembla preferible a la que postula per als mots occitans amb *-tĭcum* > *-tge* un origen francès perquè (a) si, com assenyala Casanova (1984) seguint Max Pfister, tot i haver-hi un progressiu augment de mots que presenten una palatal en els derivats d'*ĭcum* en els documents occitans durant l'Edat Mitjana, l'any 1200 aquests són encara en nombre molt inferior als que no presenten la palatal, i (b) si, com indica Casanova mateix, la desafricació de les palatals africades en francès es produí entre els segles XII i XIII, resultaria que la majoria de mots derivats d'*ĭcum* s'haurien manllevat al francès en una època en què totes les africades s'havien convertit en fricatives. I, així i tot, en occità aquests mots presenten una africada palatal.

Convindria que aquestes qüestions que gairebé només han quedat plantejades en aquesta darrera secció (i d'altres que se'n poden derivar fàcilment, com per exemple si el tractament italià *tĭcum* > *ggio* és realment atribuïble a influència francesa o si troba una explicació paral·lela a la que he donat per al català i he esbossat per al francès i l'occità) fossin aprofundides, de manera que es resolgués un dels punts conflictius de la lingüística romànica.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALSINA, Alex, 1983: *Sincronia i diacronia en la fonologia del català*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.
- BADIA, Antoni M., 1951: *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona, Noguer. (Citada de la trad. cat., València, Tres i Quatre, 1981).
- CASANOVA, Emili, 1984: «Grup fonètic dèbil i préstec: a propòsit dels reflexos de *-ticum* en català», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner I*, «Quaderns de Filologia», Universitat de València.
- CHOMSKY, Noam, & Morris HALLE, 1968: *The Sound Pattern of English*, Nova York, Harper & Row.
- COROMINES, Joan, 1971a: *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- , 1971b: *Aportacions catalanes i hispàniques a l'estudi de la fonètica històrica francesa*, dins COROMINES, 1976, I, pp. 109-126.
- , 1972: *Tòpica hispànica*, 2 vols., Madrid, Gredos.
- , 1973: *Estudis de fonètica històrica*, dins COROMINES, 1976, I, pp. 13-108.
- , 1976: *Entre dos llenguatges*, 3 vols., Barcelona, Curial.
- , 1980-1983: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispano*, 5 vols., Madrid, Gredos. (Citada per DCECH).
- , 1980-1985: *Diccionario etimológico i complementari de la llengua catalana*, 5 vols., Barcelona, Curial. (Citada per DECLC).
- DUARTE, Carles, & Alex ALSINA, 1984: *Gramàtica històrica del català (I)*, Barcelona, Curial.
- FOUCHÉ, Pierre, 1924: *Phonétique historique du roussillonnais*, París-Tolosa de Llenguadoc.
- GULSOY, Joseph, 1977: «El desenvolupament de la semivocal *-w* en català», *Catalan Studies in Memory of Josephine de Boer*, Barcelona, pp. 25-98.
- , 1981: «L'evolució de la terminació adjectival *-idus* en català i en castellà», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 25-42.
- LAMUELA, Xavier, 1984: «L'evolució dels sons representats per *g*, *j* i *tg* en català», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner I*, «Quaderns de Filologia», Universitat de València, pp. 175-178.
- MOLL, Francesc de B., 1952: *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- POPE, M. K., 1934: *From Latin to Modern French with Especial Consideration of Anglo-Norman. Phonology and Morphology*, Manchester, University Press, 1961.
- RONJAT, Jules, 1930: *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, I, Montpellier, Société des Langues Romanes.

- SCHANE, Sanford, 1972: *Natural Rules in Phonology*, dins STOCKWELL & MACAULAY (eds.), pp. 199-229.
- STOCKWELL, Robert P., & Ronald K. S. MACAULAY (eds.), 1972: *Linguistic Change and Generative Theory*, Indiana, University Press.